

De klermaaksters van Auschwitz

Lucy Adlington

De kleermaaksters van Auschwitz

Het waargebeurde verhaal van de vrouwen die in het
naaiatelier van het kamp moesten werken om te overleven

Vertaald door Irene Goes

In dit boek zijn de woorden Jood, Jodin, Joods en Jodendom met een hoofdletter geschreven als het om het volk gaat of om de etnische of de culturele groep. Als het om een religieuze aanduiding gaat, zijn jood, jodin, joods en jodendom met een kleine letter geschreven.

Eerste druk 2023

Vijfde druk 2025

ISBN 978-90-492-0659-8

ISBN 978-94-023-1724-4 (e-book)

NUR 320

Oorspronkelijke titel: *The Dressmakers of Auschwitz*

Vertaling: Irene Goes

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © Olesia Buyar, Pina Messina, Wolfgang Rottmann /

Unsplash.com

Zetwerk: Mat-Zet bv

© Lucy Adlington 2021

© 2023 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Opgedragen aan de kleermaaksters en hun families

Inhoud

Inleiding	9
1 Een van de weinige overlevenden	15
2 De enige echte macht	40
3 Hoe nu verder?	68
4 De gele ster	102
5 De gebruikelijke ontvangst	128
6 Je wilt blijven leven	157
7 Hier wil ik tot mijn dood wonen	195
8 Van de tienduizend vrouwen	224
9 Solidariteit en steun	256
10 Het ruikt naar verbrand papier	286
11 Willen ze dat we normaal zijn?	330
Dankwoord	355
Illustratieverantwoording	357
Bibliografie	361
Noten	371
Register	407

Inleiding

‘Hoe zou je het ook moeten geloven?’

Het is een van de eerste dingen die mevrouw Kohút tegen me zegt, nadat ze me heeft binnengelaten en verwelkomd in haar huiskamer vol met familieleden die zijn gekomen om haar te ondersteunen. Hier is ze dan, een kleine, stralende vrouw, gekleed in een keurige broek met blouse en kralenketting. Ze heeft kort zilvergrijs haar en draagt zachtroze lippenstift. Voor haar ben ik de halve wereld overgevlogen, vanuit het noorden van Engeland naar een bescheiden huis in de heuvels bij San Francisco, Californië.

We geven elkaar een hand. Op dat moment wordt de geschiedenis opeens werkelijkheid en zoveel tastbaarder dan de archieven, boekenstapels, modeschetsen en soepele stoffen die normaal gesproken mijn historische bronnen zijn wanneer ik schrijf of lezingen geef. Ik ontmoet een vrouw die een plek heeft weten te overleven die nu bekendstaat als de hel op aarde.

Mevrouw Kohút gaat aan de met kant bedekte tafel zitten en biedt me een stuk zelfgebakken appeltaart aan. Bij onze gesprekken zit ze voor een decor van wetenschappelijke boeken, bloemstukjes, borduurwerk, familiefoto's en kleurig keramiek. Het eerste interview beginnen we met het doorbladeren van de modetijdschriften uit de jaren veertig die ik heb meegenomen om aan haar te laten zien. Daarna bekijken we een stijlvolle rode jurk uit de oorlog, uit mijn collectie vintagekleding.

‘Mooie kwaliteit,’ merkt ze op, terwijl ze haar vingers over de versiering op de jurk laat glijden. ‘Heel elegant.’

Ik verbaas me over de kracht van kleding als verbinding tussen continenten en generaties. Onder onze gedeelde waardering

voor snit, stijl en ambacht ligt een feit van veel grotere betekenis verborgen: vele decennia geleden had mevrouw Kohút stoffen en kledingstukken in handen in een wel héél andere context. Ze is de laatste overlevende klermaakster uit een modehuis dat in concentratiekamp Auschwitz was gevestigd.

Een modesalon in Auschwitz? Het idee alleen al is van een weerzinwekkende abnormaliteit. Ik wist niet wat ik zag toen ik voor het eerst vernam dat er een *Obere Nähstube* (klermaakatelier) had bestaan, tijdens het inlezen over verbanden tussen Hitlers Derde Rijk en de mode-industrie, in voorbereiding op het schrijven van een boek over de wereldwijde textielhandel in de oorlogsjaren. Het is duidelijk dat de nazi's begrepen hoeveel kracht er school in kleding als uiterlijk vertoon, wat werd gedemonstreerd door hun gebruik van iconische uniformen bij monumentale publieke bijeenkomsten. Uniformen zijn een klassiek voorbeeld van het gebruik van kleding om de trots en identiteit van de groep te versterken. Voor de nazi's was de kledingindustrie een belangrijke economische pijler; de opbrengsten van hun plunderingen werden gebruikt voor de financiering van militaire operaties.

Ook voor de vrouwen van de nazi-elite was mode belangrijk. De echtgenote van Hitlers minister van Propaganda Magda Goebbels stond bekend om haar elegantie en zij droeg zonder wroeging Joodse creaties, ondanks het streven van de nazi's om de modewereld 'Jodenvrij' te maken. Emmy Goering, de echtgenote van rijksmaarschalk Hermann Goering, droeg geplunderde luxe kledingartikelen, hoewel ze beweerde dat ze geen idee had waar haar bezittingen vandaan kwamen. Eva Braun, Hitlers minnares, was dol op couture. Zelfs in de laatste paar dagen voor haar zelfmoord en Duitslands overgave liet ze zich haar trouwjurk bezorgen, dwars door brandend Berlijn heen, en droeg die vervolgens met een paar schoenen van Ferragamo.¹

Maar toch: een modesalon in Auschwitz? Een dergelijke salon omvatte waarden die in de kern van het Derde Rijk besloten lagen: trekken van privilege en buitenissigheid, omgeven door plundering, vernedering en massamoord.

De Auschwitz-kleermakerij werd opgericht door niemand minder dan Hedwig Höss, de vrouw van de kampcommandant. Alsof de combinatie van een modehuis met een vernietigingskamp nog niet grotesk genoeg is, de identiteit van de naaisters is helemaal schrijnend: het merendeel van de kleermaaksters in het atelier was Joods, onteigend en gedeporteerd door de nazi's, en uiteindelijk voorbestemd om te worden vernietigd, als onderdeel van de Endlösung. Bij hen voegden zich niet-Joodse communisten uit bezet Frankrijk, die gevangen waren genomen en de dood tegemoet gingen, vanwege hun verzet tegen de nazi's.

Deze groep veerkrachtige, tot slaaf gemaakte vrouwen ontwierp, sneed, naaide en verfraaide voor *Frau* Höss en andere ss-echtgenotes, waarmee ze de prachtigste gewaden creëerden voor juist die mensen die hen zagen als subversief en onmenselijk: namelijk de echtgenotes van mannen die zich actief inzetten voor de vernietiging van alle Joden en alle politieke vijanden van het naziregime. Voor de kleermaaksters in het modeatelier van Auschwitz was naaien de enige verdediging tegen de gaskamer en de ovens.

De naaisters wisten de pogingen van de nazi's om ze te ontmenselijken en te vernederen te trotseren, door hun ijzersterke banden van vriendschap en trouw. Terwijl ze draden door naalden staken en onder het snorren van naaimachines maakten ze plannen voor hun verzet en zelfs voor een ontsnapping. Dit boek is hun verhaal. Ik heb er geen roman van gemaakt. De beschreven persoonlijke scènes en gesprekken zijn volledig gebaseerd op getuigenissen, documenten, bewijsmateriaal en herinneringen die zijn overgedragen aan familieleden of aan mij, ondersteund door uitgebreid leeswerk en archiefonderzoek.

Toen ik eenmaal wist van het bestaan van het modeatelier begon ik te graven, met alleen basale informatie en een onvolledige lijst namen – *Irene, Renée, Bracha, Katka, Hunya, Mimi, Manci, Marta, Olga, Alida, Marilou, Lulu, Baba, Boriskha*. Toen ik de hoop om meer te weten te komen bijna wilde laten varen (laat staan om ooit achter de levensverhalen van de klermaaksters te komen), trok de roman die ik had geschreven over een fictieve versie van het atelier, getiteld *Het rode lint (The Red Ribbon)*, de aandacht van families in Europa, Israël en Noord-Amerika. En toen kwamen de eerste e-mails binnen:

Mijn tante was klermaakster in Auschwitz.

Mijn moeder was klermaakster in Auschwitz.

Mijn oma had de leiding over het kleermakersatelier in Auschwitz.

Voor het eerst had ik contact met de families van de echte klermaaksters. Ik vond het tegelijk schokkend en motiverend om langzaam een beeld te krijgen van hun leven en lot.

Eén vrouw uit de club van klermaaksters leeft nog en is in goede gezondheid. Ze is bereid om erover te vertellen – een unieke ooggetuige van een plek die de vele gruwelijke tegenstrijdigheden en wreedheden van het naziregime verbeeldt. Mevrouw Kohút, die bij onze ontmoeting achtennegentig jaar oud is, komt al met verhalen nog voordat ik één vraag heb kunnen stellen. Haar herinneringen gaan van hoe ze als meisje tijdens het Joodse Loofhuttenfeest werd overladen met nootjes en snoepgoed, tot hoe een ss'er in Auschwitz met een uithaal van zijn schep een schoolvriendinnetje de nek brak, alleen omdat ze praatte tijdens het werken.

Ze laat me foto's van zichzelf zien van voor de oorlog, als tiener met een mooie gebreide trui aan en een magnoliabloem in haar hand. Vervolgens één van jaren na de oorlog, waarop ze een

stijlvolle mantel draagt die ontworpen lijkt naar Christian Diors beroemde New Look. Kijkend naar deze foto's zou je nooit kunnen raden wat ze in de tussenliggende jaren heeft meegemaakt.

Er zijn geen foto's van haar angstaanjagende duizend dagen in Auschwitz. Ze vertelt me dat ze op elk van die duizend dagen wel duizend keer had kunnen sterven. Haar woorden schetsen het beeld terwijl ze herinnering na herinnering ophaalt, waarbij ze met haar vingers over de naad in haar broek wrijft, waardoor de vouw alsmaar scherper wordt – een teken van emoties die onder minder stress veroorzakende omstandigheden in toom worden gehouden. Engels is haar vijfde taal, die ze zich eigen heeft gemaakt sinds ze in de Verenigde Staten woont. Ze schakelt soepel over van de ene in de andere taal, en ik doe mijn best om haar bij te houden. Ik heb pen en papier klaar voor snelle aantekeningen en een lange lijst vragen. Als ik bezig ben mijn telefoon klaar te zetten voor de video-opname, geeft mevrouw Kohút me een por.

'Luister nou maar,' zegt ze.

Ik luister.

Een van de weinige overlevenden

Na twee jaar kwam ik terecht in het hoofdgebouw van Auschwitz, waar ik in de naaikamer werkte als naaister voor ss-families. Ik maakte dagen van tien tot twaalf uur per dag. Ik ben een van de weinigen die de hel van Auschwitz hebben overleefd.

Olga Kováčz¹

Een doorsnee dag. Bij het licht van twee ramen zat een groep vrouwen met witte hoofddoeken aan lange houten tafels te naaien, gebogen over kledingstukken, naalden erin, naalden eruit. Het was een kelderzaal. De lucht buiten het raam stond niet voor vrijheid. Dit was hun toevluchtsoord.

Ze werden omgeven door spullen die thuishoren in een goedlopend modehuis; alle gereedschappen van hun vak. Op de werktafels slingerende meetlinten, scharen en klosjes garen. Vlakbij, gestapelde balen van de meest uiteenlopende stoffen. Het lag bezaaid met opengeslagen modetijdschriften en knisperend patroonpapier. Naast het hoofdatelier was een privé-paskamer voor klanten, en dit alles stond onder leiding van de slimme, bekwame Marta, die tot kort daarvoor haar eigen succesvolle modehuis had gehad in Bratislava. Marta werd bijgestaan door Borishka.

De naaisters naaiden niet in stilte. In een mengelmoes van talen – Slovaaks, Duits, Hongaars, Frans, Pools – kletsten ze over hun werk, over thuis, over familie... en ze maakten grapjes. Per slot van rekening waren de meesten nog jong, tegen de twintig of

net in de twintig. De jongste was pas veertien. Kippetje, noemden ze haar, omdat ze opeens kon wegstuiven om spelden te pakken of afgeknipte draadjes op te vegeen.

Vriendinnen werkten samen. Je had Irene, Bracha en Renée, alle drie uit Bratislava, en Bracha's zus Katka, die chique wollen mantels voor de klanten naaide, ook al waren haar eigen vingers stijf van de kou. Ook de naaisters Baba en Lulu waren hechte vriendinnen, de een serieus, de ander ondeugend. Hunya, die halverwege de dertig was, was zowel vriendin als moederfiguur en een rots in de branding. Olga, die ongeveer van dezelfde leeftijd was als Hunya werd door de jongere meisjes gezien als stokoud.

Zij waren allen Joods.

Naast hen zaten twee Franse communistes te naaien, korsetmaakster Alida en verzetsstrijder Marilou, beiden gearresteerd en gedeporteerd vanwege hun verzet tegen de bezetting van hun land door de nazi's.

In totaal waren er 25 vrouwen aan het werk, naalden erin, naalden eruit. Wanneer een van hen werd weggeroepen om nooit meer terug te komen, regelde Marta snel dat een ander haar plaats innam. Ze wilde zo veel mogelijk vrouwelijke gevangenen naar deze schuilplaats in de kelder halen. In deze kamer hadden ze een naam. Buiten dit atelier waren ze naamloos, niet meer dan een nummer.

En er was meer dan genoeg werk voor iedereen. Het grote zwarte orderboek stond zo vol dat er een wachtlijst was van een half jaar, zelfs voor klanten uit de hoogste regionen van Berlijn. Voorrang werd gegeven aan hun plaatselijke klanten en aan de vrouw die het atelier had gevestigd: Hedwig Höss. De vrouw van de commandant van concentratiekamp Auschwitz.

Op een dag, een dag als alle andere, steeg er gegil op vanuit het kelderatelier, en de smerige stank van verbrand textiel. Rampspoed. Terwijl ze bezig was een jurk te persen, was de stof verbrand door een ijzer dat te heet was; op de voorkant zat een

brandplek die zich niet liet verbergen. De klant zou de volgende dag komen passen. De onhandige kleermaakster was buiten zinnen en jammerde: ‘Wat nu? Wat nu?’

De anderen stopten met werken, want ze voelden haar paniek. Dit was niet zomaar een verpeste jurk. De klanten van dit modehuis waren de echtgenotes van de ss-top van Auschwitz. Mannen die berucht waren om hun mishandelingen, martelingen en massamoord. Mannen met totale controle over leven en lot van iedere vrouw in die kamer.

Marta, die de leiding had, nam rustig de schade op.

‘Weet je wat we doen? We halen dit pand hier weg en dan zetten we die goede lap erin. Snel, kom...’

Iedereen kwam erbij.

De volgende dag kwam de vrouw van de ss’er op haar afspraak in het modeatelier. Ze trok haar nieuwe jurk aan en keek verbaasd in de passpiegel.

‘Ik herinner me iets anders van de tekening.’

‘Nee hoor,’ antwoordde Marta soepel. ‘Staat hij niet prachtig? Dit is de nieuwe mode...’²

Catastrofe afgewend. Voorlopig.

De kleermaaksters gingen weer aan het werk, naalden erin, naalden eruit, en zouden ook die dag overleven als gevangenen in Auschwitz.

De krachten die samenkwamen om een modehuis te stichten in Auschwitz waren ook verantwoordelijk voor het vormen en opbreken van de levens van de vrouwen die er zouden komen te werken. Twee decennia daarvoor, toen de kleermaaksters nog maar jonge meisjes waren, of kleuters zelfs, konden ze onmogelijk weten hoe hun lotsbestemmingen zouden samenvloeien op zo’n plek. Zelfs de volwassenen om hen heen zouden zich een toekomst van mode te midden van fabrieksmatige genocide niet hebben kunnen voorstellen.

Als we kind zijn is ons wereldje klein, maar het zit vol met details en sensaties. Hoe wol kriebelt op je huid, friemelen met koude vingers aan koppige knopen, losse draadjes die rafelen uit een gescheurde knie in je broek. Onze horizon bevindt zich eerst binnen de muren van het ouderlijk huis, waarna hij zich verbreedt tot de hoek van de straat, grasveldjes, bossen en stadsgezichten. Niemand weet wat de toekomst zal brengen. En na verloop van tijd zijn herinneringen en aandenkens het enige wat overblijft van voorbijgegangene jaren.

Irene Reichenberg als kind

Een van de gezichten die uit het verleden naar ons kijken, is dat van Irene Reichenberg als kind, datum onbekend. Haar gezicht steekt vaag af tegen het donker, haar kleding is niet goed te zien. Haar wangen staan bol door een aarzelende glimlach, alsof ze liever niet te veel emotie wil tonen.

Irene werd geboren op 23 april 1922 in Bratislava, een schitterende Tsjechoslowaakse stad aan de oevers van de Donau, op nog geen uur van Wenen. Irene's geboorte vond plaats drie jaar na een volkstelling die aantoonde dat de bevolking van de stad voornamelijk bestond uit een etnische mengeling van Duitsers, Slowaken en Hongaren. Sinds 1918 was Bratislava onder politieke

controle gekomen van de nieuwe Tsjecho-Slowaakse staat, maar de Joodse gemeenschap van bijna 15.000 was gecentreerd in een bepaalde wijk, op een paar minuten lopen vanaf de noordelijke oever van de Donau.

Het hart van de Joodse wijk was de Judengasse, of Židovská Ulica (Jodenstraat). Voor 1840 waren Joden gesegregeerd en gedwongen te verhuizen naar deze ene, aflopende straat in Bratislava, onderdeel van het plaatselijke kasteelterrein. Poorten aan beide zijden werden 's avonds gesloten door gemeentelijke bewakers, waarmee in feite een gettostraat was gecreëerd, zodat duidelijk was dat Joden moesten worden gezien als anders dan de andere inwoners van Bratislava.

In de daaropvolgende decennia werden anti-Joodse wetten iets losser gelaten, en kregen de welvarender Joodse families de vrijheid om de straat te verlaten en naar het belangrijkste deel van de stad te verhuizen. De ooit zo trotse barokke gebouwen van de Židovská Ulica werden opgedeeld in kleine appartementjes waar grote families introkken. Terwijl het gebied de reputatie had de onderkant van de markt te zijn, werden de straten met kinderkopjes schoongeveegd, en de winkels en werkplaatsen werden druk bezocht. Iedereen kende iedereen. En iedereen wist alles van elkaar. Bewoners voelden zich hier thuis.

Dat was de gelukkigste tijd van mijn leven. Ik ben daar geboren en getogen, en ik was bij mijn familie.

Irene Reichenberg³

De Židovská Ulica was een geweldige plek voor kinderen, die bij vriendjes thuis in- en uitliepen en de straat en de stoep koloniseerden in hun spel. Irenes huis was op nummer achttien, op de tweede verdieping van een hoekgebouw. Er waren acht kinderen Reichenberg. Zoals bij elk groot gezin bestonden er verschillende allianties en loyaliteiten tussen de broers en zussen, net als een

zekere afstand tussen de oudste en de jongste. Een van Irenes broers, Armin, werkte in een snoepwinkel. Hij zou uiteindelijk vertrekken naar het mandaatgebied Palestina, waardoor hem het directe trauma van de Holocaust bespaard bleef. Haar broer Laci had een baan bij een Joods textielbedrijf. Hij was getrouwd met een jonge Slowaakse, Turulka Fuchs.

Aan oorlog werd in Irenes jonge jaren niet gedacht. Gehoopt werd dat al die ellende achter de rug was, na de wapenstilstand van 1918 en het ontstaan van het nieuwe land Tsjecho-Slowakije, waar Joden gewone burgers waren. Irene zelf was te jong om iets te weten van de wereld buiten de Joodse wijk. Haar pad was, zoals voor zo veel meisjes destijds, zich bekwamen in huishoudelijk werk, met uitzicht op het huwelijk en het moederschap, naar voorbeeld van haar oudere zussen. Katarina, die Käthe werd genoemd, werd het hof gemaakt door een knappe jongeman die Leo Kohn heette; Jolanda – Jolli – trouwde elektricien Bela Grotter in 1937; Frieda was de volgende die trouwde, waarmee ze Frieda Federweiss werd, en zo waren alleen Irene, Edith en Grete over.⁴

Het financiële onderhoud van dit grote gezin was de taak van Irenes vader, Shmuel Reichenberg. Shmuel was schoenmaker, een van de vele vaklieden aan de Židovská Ulica. De vaardigheden en armoede van schoenmakers zijn in veel sprookjes vereeuwigd. Er zat echt iets magisch in de manier waarop Shmuel stukken soepel leer sneed en over een houten leest spande, hoe hij zomen stikte met waxdraad, en elke spijker met zorg intikte, gebogen staand over zijn werk van zeven uur 's ochtends tot laat elke avond, en dat allemaal zonder machines. Er was weinig geld, en de handel was onzeker. Voor veel bewoners van de Židovská Ulica waren nieuwe schoenen of zelfs maar schoenreparaties een luxe. In die harde tussenoorlogse jaren liepen arme mensen blootvoets, of ze hielden hun kapotte schoeisel bijeen met lappen.

Irenes vader was dus de kostwinner en haar moeder Tzvia – Cecilia – was degene die de kost bereidde en voor het gezin zorgde, en haar werkdag duurde nog langer dan die van haar man. Het huishouden was zwaar werk, zonder werkbesparende apparaten en zonder dienstmeiden om te helpen, alleen haar dochters. Om het jaar was Tzvia zwanger, wat betekende dat er extra moest worden gekookt, gewassen en schoongemaakt. Ondanks het grote gezin en een schamel inkomen deed Tzvia haar best om elk kind zich bijzonder te laten voelen. Eén keer kreeg Irene een speciaal cadeau voor haar verjaardag: een heel gekookt ei helemaal voor haar alleen. Ze was verrukt en al haar vriendinnen in de Židovská Ulica kregen dit wonder te horen.

Een van deze speciale groep vriendinnen was een meisje uit een orthodox-joodse familie, Renée Ungar. Renées vader was rabbi en haar moeder huisvrouw. Renée, die een jaar ouder was dan Irene, was brutaal, terwijl Irene nogal stil was.⁵ Een portret van Renée uit 1939 laat een kalme en intelligente uitstraling zien, omlijst door tweekleurige pompoentjes die aan een Peter Pan-kraagje bungelen.

Renée Ungar in 1939

Tien jaar voordat deze foto werd genomen, toen Irene zeven jaar oud was, kreeg Irene er een nieuw speelkameraadje bij dat een levenslange vriendin zou worden en een dappere kameraad tijdens de meest hemeltergende reis van haar leven.

Dat was Bracha Berkovič.

Wat hebben we daar een heerlijke tijd gehad.

Bracha Berkovič

Bracha was een boerenmeid, geboren in het dorp Čepa, in de bergen van Karpatho-Roethenië. Ver van de belangrijkste industriële centra werd in dit deel van tussenoorlogs Tsjecho-Slowakije hoofdzakelijk landbouw bedreven. Rurale dorpen en stadjes onderscheidden zich met een eigen manier van spreken en gebruiken en zelfs met lokale borduurontwerpen.

Het landschap van Bracha's kindertijd werd beheerst door het schijnbaar eindeloze Tatra-gebergte, waarvan de flanken naar beneden toe uitliepen in akkers vol klaver, rogge, gerst en de hoogte in schietende groene koppen van de suikerbiet. De akkers werden bewerkt door groepen jonge vrouwen in blouses met pofmouwen, wijde rokken in meerdere lagen over elkaar en kleurrijke hoofddoeken. Ganzenhoedsters zorgden voor hun toom; dagloners schoffelden, raapten en oogstten. In de zomer droeg je bedrukt katoen en lichtere kleuren – ruitjes, streepjes en veren. De winter vroeg om dikkere zelfgeweven stoffen en wollen kleding. De kleding stak donker af tegen de sneeuw. Warme sjaals met franje werden over het hoofd geslagen en onder de kin vastgespeld, of kruiselings omgeslagen en op de rug vastgeknoot. Felgekleurde banden met bloemborduurwerk sierden manchetten en mouwnaden.

Bracha's latere leven draaide om kleding, en dat gold – al dan niet toevallig – ook voor haar geboorte. Haar moeder Karolína moest tot diep in haar zwangerschap kleren wassen. Op het plat-

teland van Karpatië was het normaal om bij het eerste daglicht vrouwen met balen wasgoed naar de rivier te zien lopen, alwaar ze met hun blote voeten in het koude water stonden te werken, terwijl de kinderen op de oever speelden. Ook bij huis werd er gewassen. Ingezepte kleren werden in tobbes gehesen, geschrobd op boorden, uitgeknepen met handen met kloven, waarna het goed naar een lijn werd gesjouwd om op te hangen. Bracha's moeder Karolína was op een koude, regenachtige dag bezig een ladder te beklimmen om zwaar wasgoed onder het dak te drogen te hangen, toen ze haar eerste weeën voelde. Dat was op 8 november 1921. Karolína was toen pas negentien. Het was haar eerste kind.⁶

Bracha werd geboren in het huis van haar grootouders. Al was het er klein en druk, met alleen een kleioven als kachel en water van de pomp, toch herinnert Bracha zich haar jeugd als een paradijs op aarde.⁷

Familieliefde stond aan de basis van haar gelukkige herinneringen, ondanks een aantal onvermijdelijke spanningen.⁸ Haar ouders' huwelijk was gearrangeerd door een plaatselijke matchmaker – geen ongewoon gebruik in Oost-Europa in die tijd – en het was een succesvol partnerschap tussen twee plichtsgetrouwe, capabele mensen. Salomon Berkovič, doofstom geboren, was voorbestemd geweest voor Karolína's oudere zus, maar die wees hem af vanwege zijn handicap. De achttienjarige Karolína werd omgepraat om de plaats van haar zus in te nemen, en ze liet zich verleiden door visioenen van zichzelf in een witte bruidsjurk.

Iedereen deed zijn best, het was een hard en zwaar leven.

Bracha Berkovič

Na het huwelijk tussen Karolína en Salomon kwamen er snel baby's. Na Bracha's plotselinge geboorte op wasdag kwamen Emil, Katarina, Irene en Moritz. Het kleine huis was zo vol dat

Katarina – die Katka werd genoemd – bij haar kinderloze tante Genia moest wonen totdat ze zes was. Bracha was altijd erg dol op haar jongere zusje Irene, maar toen Bracha samen met Katka naar Auschwitz werd gedeporteerd, zorgde dat voor een onbreekbare band tussen deze twee zussen. Hun bloedband maakte dat ze een gemeenschappelijk lot tegemoet gingen in de Obere Nähstube.⁹

Bij Bracha's jeugd hoorden de geur van sjabbat-challebrood, smullen van matzes bestrooid met kristalsuiker, en het eten van gebakken appels bij haar tante Serena, in een huis vol gezellige spulletjes en onderzettertjes. Het kwam door naaien dat Bracha's horizon voor het eerst verder reikte dan het dorpsleven. Om precies te zijn: kleermaken.

Salomon Berkovič was een uiterst getalenteerd kleermaker, en zo vaardig dat hij werk vond bij de prestigieuze firma Pokorny in Bratislava. Zijn naaimachine werd van Čepa overgebracht naar de grote stad en hij bouwde langzaam zijn eigen trouwe klantenkring op, thuiswerkend aan de Židovská Ulica, met een assistent om te helpen bij reparaties en innames of uitlegging. Uiteindelijk had hij drie man personeel, allen doofstom, met Bracha's oom Herman als leerling-kleermaker. Elk jaar reisde hij naar Boedapest om salons van modehuizen te bezoeken waar de laatste snuffjes mannenmode werden getoond.

Het succes van zijn bedrijf was voor een groot deel te danken aan de onvermoeibare hulp van Karolína, die ook naar Bratislava was gekomen om te helpen als contactpersoon voor de klanten en om te helpen bij het doorpassen. Bracha was vastbesloten om niet te worden achtergelaten, en huilde net zo lang tot haar moeder toegaf en haar ook naar Bratislava liet gaan.

Het was een spannende treinrit voor een dorpsmeisje, om zo tussen de andere passagiers te zitten, zich afvragend wat het einde van de reis zou brengen. De bordjes in de trein waren in het Tsjechisch, Slowaaks, Duits en Frans, waarmee werd benadrukt hoeveel volken Tsjechoslowakije kende. De ramen van de wagon